

BOLZANOVA REVIZE KANTOVA POJETÍ BETRACHTUNG VE SVÁRU O PŘEDMĚT SOUDU VKUSU¹

Tomáš Hlobil

V německé předkriticistní estetice se prosadil pro označení recepcce krásy a umění výraz *Betrachtung* (pozorování).² Postupně s ním pracovali zástupci baumgartenovské estetiky, winckelmannovsko-lessingovské generace i solitéři jako Karl Philipp Moritz.³ Činili tak i Immanuel Kant v *Kritice soudnosti* (1790) a Bernard Bolzano v pojednání *O pojmu krásna* (1843). Jejich počínání neuniklo pozornosti badatelů.⁴ Karel Svoboda

¹ Děkuji Ondřeji Dadejíkovi a oběma recenzentům za komentáře k textu.

² K dobovému jazykovému úzu srv. hesla *betrachten* a *Betrachtung* v prvním svazku (1854) *Deutsches Wörterbuch* Jacoba a Wilhelma Grimma; www.dwb.uni-trier.de (navštíveno 23. 6. 2023). *Betrachten* je zde charakterizované srovnáním s blízkými pojmy: „*beschauen ist inniger als besehen, und betrachten nachdenklicher als beschauen*“. Jako latinská synonyma *betrachten* jsou uvedena slovesa *considerare*, *contemplari* a *intueri*; první příklad pro užívání výrazu *Betrachtung*: „*die betrachtung eines bildes*“.

³ Jednotliví němečtí estetiци nechápali *Betrachtung* stejně. Rozdíly vycházely z premis a teorií, které zastávali. Srv. např. G. F. Meier, *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften*, Halle 1748, §§ 178–212, zvláště § 181, str. 428 n. M. Mendelssohn, *Über die Empfindungen*, in: *týž, Ästhetische Schriften in Auswahl*, Darmstadt 1994, str. 29–110, zde str. 36 (Dritter Brief), 49–50 (Sechster Brief). S výrazem „*betrachten*“ pracoval Mendelssohn soustavně i v *Rhapsodie oder Zusätze zu den Briefen über die Empfindungen* (asi 1761). G. E. Lessing, *Laokoon: Oder über die Grenzen der Malerei und Poesie*, in: *týž, Werke und Briefe in zwölf Bänden*, 5/2, *Werke 1766–1769*, Frankfurt am Main 1990, str. 32/III, str. 64–65/VI, str. 124/ XVII. J. J. Winckelmann, *Erinnerung über die Betrachtung der Werke der Kunst*, in: *týž, Kleine Schriften. Vorreden. Entwürfe*, Berlin – New York 2002, str. 149–156, zde str. 156. K. P. Moritz, *Versuch einer Vereinigung aller schönen Künste und Wissenschaften unter dem Begriff des in sich selbst Vollendeten*, in: *týž, Werke in zwei Bänden*, 2, *Popularphilosophie. Reisen. Ästhetische Theorie*, Frankfurt am Main 1997, str. 943–949, zde str. 943.

⁴ Na vztah mezi Kantovým a Bolzanovým *Betrachtung* upozornil jako první Emil Utitz. Učinil tak ale bez jakéhokoli rozboru. E. Utitz, *Bernard Bolzanos Ästhetik*, in: *Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*, 8, sešit 2, listopad 1908, str. 88–94, zde str. 90.

upozornil v průkopnické monografii *Bolzanova estetika* (1954) na odvislost Bolzanova pojetí Betrachtung od Kantova. Bolzano „vychází z toho, že krásno pro nás může být příjemné, a to tehdy, když naše potěšení pramení z pouhého pozorování předmětu“.⁵ „Že si krásno uvědomujeme klidným pozorováním (kontemplací),“ pokračuje Svoboda, „učil už Kant ([*Kritika soudnosti*] § 2, 5, 24 aj.) a Bolzano ho nepochybně napodobil. Definoval ale pozorování přesněji, a to jako přijímání představy, kterou v nás probouzí nějaký předmět, a zabývání se touto představou...; Kant jej nazval jen „nazíráním či reflexí“ (§ 2).“⁶

Svobodovy poznámky obsahují tři závěry: 1. Bolzano převzal koncept pouhého pozorování z *Kritiky soudnosti*. 2. Kant a Bolzano souslovím „pouhé pozorování“ mínili „klidné pozorování“ (ruhige Betrachtung) neboli kontemplaci (Kontemplation). 3. Kant vykládal pouhé pozorování jako „nazírání či reflexi“. Bolzano ho definoval „přesněji ... jako přijímání představy, kterou v nás probouzí nějaký předmět, a zabývání se touto představou“.⁷ Použité slovo „přesněji“ ukazuje, že Svoboda nechápal Bolzanův postup jako zásadní změnu, a už vůbec ne jako popření výchozího Kantova stanoviska, nýbrž jako jeho zpřesnění. Bolzano zpřesnil Kantův koncept tím, že podrobněji popsal úkony zapojené do pouhého pozorování.

K úvahám o kantovském původu Betrachtung v Bolzanově teorii krásna se vrátil o téměř čtyřicet let později Christoph Landerer. Učinil tak ve dvou textech sledujících primárně jiný cíl – ukazujících, že estetická teorie Bernarda Bolzana zásadním způsobem ovlivnila proslulé dílo *Vom Musikalisch-Schönen* Eduarda Hanslicka (1. vyd. 1854). V časopisecké studii *Bernard Bolzano, Eduard Hanslick und die Geschichte des musikästhetischen Objektivismus* (1993) Landerer Bolzanovu tezi, podle níž krásný předmět poskytuje potěšení výlučně „pouhým pozorováním předmětu“, komentoval slovy: „Bolzano zde, zdá se, těsněji navázal na Kanta, jenž v *Kritice soudnosti* rovněž stanovil, že v estetických zkoumáních jde výlučně o to, „jak ji [tj. věc] posuzujeme v pouhém pozorování (názoru či reflexi)“.⁸ Landererův poukaz na kantovský

⁵ K. Svoboda, *Bolzanova estetika* (Rozpravy československé akademie věd, 64, řada SV, sešit 2), Praha 1954, str. 34.

⁶ Tamt., str. 39 (cituji podle německé verze studie, která je na tomto místě podrobnější než česká). Srv. českou verzi tamt., str. 1–26, zde str. 10 n.

⁷ Tamt., str. 39.

⁸ Ch. Landerer, *Bernard Bolzano, Eduard Hanslick und die Geschichte des musikästhetischen Objektivismus*, in: *Kriterion*, 5, 1993, str. 16–30, zde str. 27.

původ Bolzanova Betrachtung je slabší než Svobodův. Svobodovo „nepochybně napodobil“ nahradil Landerer větou: Bolzano „zdá se, těsněji navázal“. Už vůbec neuvažoval o tom, že by oba chápali Betrachtung stejně, jako klidnou kontemplaci, ani že by Bolzano zpřesnil Kantovo pojetí důkladnějším popisem rozvíjených činností.

Zdrženlivost vůči Kantovu vlivu na Bolzanovo pojetí Betrachtung Landerer ještě vystupňoval v knize *Eduard Hanslick und Bernard Bolzano* (2004), jíž své úvahy završil.⁹ Zde se o kantovském původu Bolzanova pouhého pozorování už vůbec nezmínil. Dokonce i opomenul, že Kant s tímto pojmem v *Kritice soudnosti* rovněž pracoval. Opomenutí kantovské inspirace vyplynulo z celkového přístupu k Bolzanově teorii krásna. Landerer, inspirovaný Dietfriedem Gerhardusem,¹⁰ položil důraz na vysoce aktivní ráz Bolzanova pouhého pozorování. Představil ho jako poznávací úkon, zahrnující kromě smyslového vnímání i činnost obrazotvornosti, rozvažování, soudnosti a rozumu. Toto „radikálně kognitivistické“¹¹ pojetí Betrachtung bylo podle Landerera namířeno proti Kantovi, konkrétně proti jeho pojmu nazírání, vyznačujícímu se na smyslové rovině „pasivní receptivitou“.¹²

Popsaný stav, kdy Bolzanovo Betrachtung bylo na jedné straně Svobodou představeno jako zpřesnění Kantova Betrachtung a na druhé straně Landererem jako úkon namířený proti Kantovu Anschauung bez jakékoli zmínky o používání Betrachtung v třetí *Kritice*, vybízí k prozkoumání otázky, jakým způsobem Immanuel Kant v *Kritice soudnosti* a Bernard Bolzano v pojednání *O pojmu krásna* s výrazy Betrachtung a betrachten pracovali. Abych byl s to jejich odlišný způsob práce postihnout, budu si v celém výkladu vpomáhat zavedením a rozlišením dvou konceptů – výchozího objektu a předmětu soudu vkusu. V obou teoriích přestává být totiž předmět soudu vkusu tvořen jen výchozím objektem s jeho vlastnostmi. Tvoří ho i další složky vyplývající ze subjektivizace úvah o kráse a soudu vkusu.

⁹ Ch. Landerer, *Eduard Hanslick und Bernard Bolzano. Ästhetisches Denken in Österreich in der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Sankt Augustin 2004.

¹⁰ Tamt., str. 72. D. Gerhardus, *Einleitung des Herausgebers. Bolzanos methodische Grundlegung einer rezeptionstheoretisch aufgebauten Ästhetik*, in: B. Bolzano, *Untersuchungen zur Grundlegung der Ästhetik mit einer Einleitung herausgegeben von Dietfried Gerhardus*, Frankfurt am Main 1972, str. IX–XXXVI, zde str. XXVI.

¹¹ Ch. Landerer, *Eduard Hanslick und Bernard Bolzano*, str. 73.

¹² Tamt., str. 123. Srv. i tamt., str. 71–73.

Kant opakovaně vyslovil závěr, že nemůže existovat věda o krásnu, nýbrž jen kritika vkusu,¹³ neboť disciplína zjišťující „vědecky, tj. prostřednictvím důkazů, zda něco máme pokládat za krásné, či nikoli“,¹⁴ by z reflektujícího estetického soudu vkusu nutně učinila určující poznávací soud. Kládł si za cíl transcendentálně odůvodnit intersubjektivní platnost autonomního soudu vkusu navzdory jeho odvození od subjektivního pocitu libosti. Naproti tomu Bolzano se hodlal dobrat pojmu krásna v objektivním smyslu neboli pojmu o sobě, tedy pojmu, jenž není „ničím existujícím či jsoucím, skutečným, a právě proto nemůže zakoušet žádný druh změny“ a „jenž zároveň musí být – máme-li být s to o něm vyslovovat soudy – přítomen jako jev v naší mysli, tj. jako subjektivní pojem“.¹⁵

Bolzanův záměr dobrat se objektivního pojmu krásna zpřesněním (Verdeutlichung) pojmu používaného v běžné řeči na základě zkoumání zkušenosti a vlastního vědomí stál v přímém rozporu s cílem Kantovým. Nepřekonatelný rozdíl mezi záměry a přístupy obou autorů, předznamenáný už neslučitelností jejich pojetí analytiky pojmů,¹⁶ způsobil, že oba nahlížejí odlišně na výchozí objekt vstupující do soudu vkusu a oba odlišně rozšiřují předmět soudu vkusu za hranice tohoto objektu. Tyto rozdíly ovlivňují, ba předurčují způsob jejich práce s výrazy Betrachtung a betrachten. Následující studie popíše Kantovo a Bolzanovo pojetí pozorování, vzájemně je srovná a ukáže, že Bolzanův koncept je třeba chápat jako obsahovou revizi Kantova inovativního postupu.¹⁷

¹³ O Kantových výhradách vůči estetice jako vědě píše J. C. McQuillan, *Kant's Critique of Baumgarten's Aesthetics*, in: *Idealistic Studies*, 45, 2015, str. 69–80. Týž, *Kant on the Science of Aesthetics and the Critique of Taste*, in: *Kant Yearbook*, 9, 2017, str. 113–132. Srv. i B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen. Eine philosophische Abhandlung*, vyd. M. Gatzemeier, in: *Bernard Bolzano – Gesamtausgabe*, I, *Schriften*, 18, *Mathematisch-physikalische und philosophische Schriften 1842–1843*, vyd. G. Gabriel – M. Gatzemeier – F. Kambartel, Stuttgart-Bad Cannstatt 1989, str. 95–217, zde str. 167–168.

¹⁴ I. Kant, *Kritika soudnosti*, přel. V. Špalek – W. Hansel, 2. upr. vyd. T. Koblížek, Praha 2015, § 44, str. 140.

¹⁵ B. Bolzano, *O pojmu krásna. Filosofické pojednání. (Úryvek)*, přel. J. Loužil, in: *Estetika*, 31, 1994, č. 3–4, § 1, str. 113–132, zde str. 114. (Uvádím v celé studii odkazy na tento český překlad, abych čtenáři usnadnil orientaci. Zde předložené citace se s ním však vždy neshodují.)

¹⁶ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil ve spolupráci s J. Chotašem a I. Chvatíkem, 2. upr. vyd. J. Kuneš – M. Sobotka, Praha 2020, str. 91 n.

¹⁷ Na rozdíl od rozsáhlé literatury zkoumající vztahy mezi Bolzanovou a Kantovou teorií poznání, z níž se některé práce (např. týkající se jejich pojetí Anschauung) dotýkají i estetiky, je literatura o vztahu jejich estetických teorií výrazně skromnější.

Kantovo pojetí Betrachtung

Immanuel Kant použil v části *Kritiky soudnosti* nazvané Kritika estetické soudnosti výraz Betrachtung pro označení recepce výchozího objektu jako krásného předmětu poprvé ve druhém paragrafu, když konstatoval: „Pokud se však ptáme, zda je něco krásné, nechceme vědět, zda nám nebo někomu na existenci věci nějak záleží nebo jen může záležet, nýbrž [chceme vědět,] jak věc posuzujeme v pouhém pozorování (v názoru nebo reflexi).“¹⁸ Proslulý citát tematizuje Betrachtung pozitivně a negativně. Pozitivní tematizování tvoří výčet poznávacích úkonů zahrnutých do Betrachtung. K nim Kant řadil názor a reflexi. Negativní tematizování vtělil do oprošťujícího atributu „pouhý“ (bloß). Úkonem nazvaným „pouhé pozorování věci“ (bloße Betrachtung der Sache) mínil vztažení k výchozímu objektu spjaté se zalíbením, které nedoprovází žádný zájem o tento objekt. Pouhému pozorování výchozího objektu Kant postupně odepřel i další aspekty, jejichž sledování je třeba se vyvarovat, máme-li dospět k čistému soudu vkusu.¹⁹ Zapověděl mu sledovat i účel (Zweck), praktické užití (praktischer Gebrauch) a záměr (Absicht).²⁰

Ve třetím a čtvrtém paragrafu spojil Kant betrachten s dvěma dalšími entitami vyznačujícími se zalíbením – s dobrem a příjemnem

Dosud nejobširnější srovnání Kantovy a Bolzanovy estetiky bez zkoumání Betrachtung provedl P. McCormick, *Bolzano and the Dark Doctrine. An Essay in Aesthetics*, in: B. Smith (vyd.), *Structure and Gestalt. Philosophy and Literature in Austria-Hungary and Her Successor States*, Amsterdam 1981, str. 69–111. Týž, *Modernity, Aesthetics, and the Bounds of Art*, Ithaca 1990, str. 125–145 (kap. 5 Bolzano, Kant's Aesthetics, and a Realist Tradition). Ostatní badatelé se omezili na dílčí postřehy, přičemž neopomínali, počínaje iniciační studií Dietfrieda Gerharduse, zdůraznit velmi komplexní vztah mezi Bolzanovou a Kantovou estetikou, jež by si zasloužil důkladný výklad. D. Gerhardus, *Einleitung des Herausgebers*, str. XXVI. M. Stöltzner, *Zur Gegenstandskonstitution in der Ästhetik Bolzanos*, in: M. Seiler – F. Stadler (vyd.), *Kunst, Kunsttheorie und Kunstforschung im wissenschaftlichen Diskurs. In memoriam Kurt Blaukopf (1914–1999)*, Wien 2000, str. 227–248, zde str. 238–240.

¹⁸ I. Kant, *Kritika soudnosti*, § 2, str. 46. (Uvádím v celé studii odkazy na tento český překlad, abych čtenáři usnadnil orientaci. Zde předložené citace se s ním však vždy neshodují.)

¹⁹ Výklad soustředím na Kantův koncept volné krásy nepředpokládající pojem, „čím má předmět být“, a nikoli závislé krásy, předpokládající „takový pojem a dokonalost předmětu podle tohoto pojmu“. Důvodem je, že „soud vkusu, kterým je předmět prohlášen za krásný pod podmínkou určitého pojmu, není čistý“. Tamt., § 16, str. 68 n. O vztahu krásy a pojmu v Kantově teorii krásna viz níže.

²⁰ Tamt., *Obecná poznámka k prvnímu oddílu Analytiky*, str. 79–82.

(Annehmlichkeit). V těchto případech tak učinil bez připojení atributu „pouhý“. Příjemnost nedovoluje poznat výchozí objekt, neboť „patří k subjektivnímu počítku, jímž není představen žádný předmět, tj. [patří] k pocitu, jímž je předmět pozorován (wird betrachtet) jako objekt zalíbení (které není jeho poznáním)“.²¹ V případě dobra se jednalo o zalíbení či znelíbení vycházející rovněž z pozorování, tentokrát však nikoli prostřednictvím smyslového počítku jako u příjemna, nýbrž „rozumem dohlížejším až k důsledkům“, rozuměj k účelu věci.²² Případy krásna, dobra a příjemna ukazují, že Kant pomocí výrazů Betrachtung a betrachten označoval různé poznávací činnosti. Nevyhraněnost těchto výrazů mu do nich dovolila zahrnout nazření i reflexi, smyslový počitek i rozumový závěr a následně pojem Betrachtung spojit se všemi třemi druhy zalíbení. Atribut „pouhý“ však Kant přiřkl jen pozorování výchozího objektu svázanému se zalíbením v krásnu, čímž tento druh pozorování terminologicky odlišil jak od počítkového pozorování smyslového příjemna, tak od soudícího pozorování rozumového dobra.

Kantovu práci s výrazy Betrachtung a betrachten předurčilo jeho pojetí soudu vkusu. V úvodním paragrafu Analytiky krásna Kant zdůraznil nepřekonatelnou odlišnost mezi zabýváním se představou prostřednictvím poznávací mohutnosti (Erkenntnisvermögen) a „prostřednictvím počítku zalíbení“ („mit der Empfindung des Wohlgefallens“). Odlišnost poznávacího soudu a soudu vkusu chápal jako zásadní rozdíl mezi vlastním pojetím krásna a pojetím předchozí baumgartenovské tradice. Kant opakovaně zdůraznil, že se estetický soud vkusu nezakládá na konfúzních (verworren) představách či pojmech (dokonalosti),²³ jak tvrdil Alexander Gottlieb Baumgarten,²⁴ nýbrž na vztažení představy, ať je jakéhokoli druhu, k subjektivnímu pocitu libosti (Gefühl der Lust).

Velký důraz kladený na nekognitivnost soudu vkusu směrem k výchozímu objektu včetně omezování kognitivnosti jeho pozorování – vzhledem k německé estetické tradici nejradikálnější rys Kantovy teorie krásna²⁵ – vyvolává otázku, jak Kant nahlížel na poznání (postavení

²¹ Tamt., § 3, str. 48.

²² Tamt., § 4, str. 49 n.

²³ Tamt., § 1, str. 46; § 15, str. 68; § 57, str. 172, Poznámka II, str. 178; § 58, str. 179.

²⁴ D. Mirbach, *Einführung zur fragmentarischen Ganzheit von Alexander Gottlieb Baumgartens Aesthetica (1750/58)*, in: A. G. Baumgarten, *Ästhetik*, 1, přel. a vyd. D. Mirbach, Hamburg 2007, str. XV–LXXX, zde str. XXXVII–XLIV.

²⁵ Srv. např. stanovisko Georga Friedricha Meiera, jenž v případě krásy, umění, a zvláště poezie rovněž volal po „pozorování věci samé“ (Betrachtung der Sache

a funkci) výchozího objektu v soudu vkusu. Vysvětlení založil – a to je pro sledované téma důležité – nikoli na výrazech *Betrachtung* a *betrachten*, nýbrž na dvou pojmech rozpracovaných už v obou vydáních *Kritiky čistého rozumu* (1781, 1787): na daných představách a na poznávacím úkonu nazvaném aprehenze. Sousloví *gegeben* *Vorstellung(en)*²⁶ použil Kant hned v prvním paragrafu *Kritiky soudnosti* k objasnění rozdílu mezi poznávacím soudem a soudem vkusu. Jako „dané“ označil blíže nespécifikované představy výchozího objektu tvořící východisko jak pro poznávací soudy, tak pro estetické soudy vkusu. O druhu soudu nerozhodují samotné dané představy (v případě obou soudů mohou být jak empirické, tak racionální), nýbrž teprve jejich vztažení buď k objektu, nebo k subjektu, přesně řečeno k jeho pocitu libosti či nelibosti. V prvním případě se jedná o poznávací soud, ve druhém o estetický soud vkusu.

Výklad, co je daná představa výchozího objektu v soudu vkusu a jakou v něm plní funkci, prohloubil Kant v devátém paragrafu. V něm hovořil výrazově rozkolísaně, významově ale synonymicky pětkrát o „dané představě“ (*gegeben* *Vorstellung*), třikrát o „představě, jíž je dán předmět“ (*Vorstellung* *dadurch ein Gegenstand gegeben wird*), a jedenkrát o „daném předmětu“ (*gebener Gegenstand*).²⁷ Počínaje devátým paragrafem začal Kant atribut *gegeben* při přiblížení vztahu k výchozímu objektu v čistém soudu vkusu využívat opakovaně (§ 12, 15–17, 21, Obecná poznámka k první části Analytiky). Jeho význam zpřesnil na předpojmové či nepojmové vztažení, tj. takové, při němž výchozí objekt ještě (ale lze doplnit i: už) nelze označit jako „myšlený“

selbst). Tímto úkonem ale na rozdíl od Kanta myslel co nejživější poznání předmětu navzdory jeho zprostředkování znaky. Při tomto pozorování nemáme podle Meiera čas „myslet na jiné věci, čímž by se mohlo bránit jejímu nazření“. Jinak řečeno: „Musíme se vyhnout všemu, co by mohlo odvést pozornost od pozorování věci samé, a zvláště tomu, co by mohlo pozornost vést k pozorování znaků a obrazů, do nichž je předmět zahalený.“ Obrátí-li se pozorování od samotné věci ke znakům a obrazům, ztratí poznání živost, protože přestane vzbuzovat estetické pohnutí a stane se symbolickým. G. F. Meier, *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften*, § 181, str. 428 n.

²⁶ K termínu *gegeben* bez zohlednění *Kritiky soudnosti* viz J. E. Heyde, s. v. *Gegeben(es)*, in: J. Ritter (vyd.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 3, Basel – Stuttgart 1974, sl. 101–103; M. Heinz, s. v. *gegeben / gemacht*, in: M. Willaschek et al. (vyd.), *Kant-Lexikon*, 1, Berlin – Boston 2015, str. 698–700.

²⁷ Ojediněle hovoří Kant i o „gegebenes Objekt“, viz I. Kant, *Kritik der Urtheilskraft*, in: *Kants gesammelte Schriften*, vyd. Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften (= AA), 5, *Kritik der praktischen Vernunft. Kritik der Urtheilskraft*, Berlin 1913, § 38/Anmerkung, str. 290, případně o „gegebenes Anschauung“ (tamt., § 51, str. 320).

(gedacht), neboť v dané chvíli není podřazen pod pojem prostřednictvím rozvažování (Verstand) jakožto spontánní mohutnosti myslet. Daná představa výchozího objektu nezakládá intersubjektívni platnost soudu vkusu. Bez této představy ale nelze zahájit její „pouze subjektivní (estetické) posouzení“, úkon, na němž Kant založil estetickou libost a zároveň možnost intersubjektívni platnosti čistého soudu vkusu, poněvadž jiný, na pojmové uchopení výchozího objektu zaměřený přístup brání patřičnému druhu posouzení, libosti a čistému soudu vkusu vůbec vzniknout.

Kant přiřkl dané představě výchozího objektu v soudu vkusu dvojaké postavení. Její nutná přítomnost z ní učinila neopominutelnou součást předmětu soudu vkusu. V důsledku přístupu, v jehož rámci nechal Kant výchozí objekt v podobě dané představy vstupovat i do jiných druhů soudu, ji ale zároveň upozadil natolik, že přestala být hlavní součástí předmětu soudu vkusu. Rozhodující složku předmětu soudu vkusu učinil až z harmonie obrazotvornosti (Einbildungskraft) a rozvažování (Verstand) v jejich svobodné hře. Harmonie, jíž jsme si vědomi v „pouze subjektivním (estetickém) posouzení“ dané představy výchozího objektu, je podle Kanta zdrojem intersubjektivní čistého soudu vkusu předcházejícím subjektivnímu pocitu libosti, neboť harmonii obrazotvornosti a rozvažování všichni sdílíme jako princip jakéhokoli poznání.²⁸

Snaha vyloučit pojmy z výchozího objektu vstupujícího do čistého soudu vkusu, vtělená do atributu gegeben a napojená na jeho pouhé pozorování a pouhé subjektivní posouzení, neznamenala, že Kant pojmy zcela vyloučil z krásna.²⁹ Ve čtvrtém paragrafu vtáhl do výkladu o různosti zalíbení v krásnu, dobrém a příjemném jinak zapovězený pojem. Zalíbení v příjemnu se podle Kanta zakládá na smyslovém počítku (Empfindung), zalíbení v dobru na určitém pojmu (bestimmter Begriff, ein Begriff von dem Gegenstande) a zalíbení v krásnu na „reflexi předmětu, která vede k nějakému pojmu (neurčito jakému)“.³⁰ Pouze

²⁸ Tamt., § 9. O různých výkladech dvou kardinálních otázek *Kritiky soudnosti*, tedy: 1) jaký je vztah mezi subjektivním posouzením a libostí a 2) co je svobodná hra obrazotvornosti a rozvažování, včetně odkazů na další literaturu, pojednává H. Ginsborg, *Interesseloses Wohlgefallen und Allgemeinheit ohne Begriffe*, in: O. Höffe (vyd.), *Immanuel Kant: Kritik der Urteilskraft*, 2., přepracované vyd., Berlin – Boston 2018, str. 55–72.

²⁹ Je tomu tak navzdory tomu, že v šestnáctém paragrafu Kant prohlásil, že zalíbení v krásě „nepředpokládá žádný pojem“. Srv. i § 5–6. Vzhledem k logice výkladu v *Analytice krásna* je zřejmé, že Kant měl na mysli určitý pojem určité věci. I. Kant, *Kritika soudnosti*, § 16, str. 70.

³⁰ Tamt., § 4, str. 49. Podobně tamt., § 23, str. 83.

a právě „nějaký pojem (neurčito jaký)“ (irgend ein Begriff [unbestimmt welcher]), tedy nikoli určitý pojem určité věci, otevírá pozorovateli (Be-trachter) možnost uvědomit si stav mysli, jež Kant v devátém paragrafu popsal jako harmonii obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře. Rozlišení zalíbení v krásnu a příjemnu přítomnosti a nepřítomnosti pojmu a zalíbení v krásnu a dobru dvěma různými druhy pojmů ukazuje, že Kant vyloučil z čistého soudu vkusu, a tudíž i ze vztahování k výchozímu objektu v jeho subjektivním posouzení výlučně určité pojmy určitých věcí. Co mínil jediným přípustným pojmem v čistém soudu vkusu – enigmatickým „nějakým pojmem (neurčito jakým)“ – a jak ho spojil s konceptem dané představy výchozího objektu, v *Analytice krásna* neobjasnil. Učinil tak však v obou verzích Úvodu ke třetí *Kritice*.³¹

Ve starší, rukopisné verzi Úvodu Kant vysvětlil, co je estetický reflektující soud a s ním spjatá subjektivní účelnost, pomocí teorie empirického pojmu.³² Vytvoření empirického pojmu sestavil ze tří na sebe navazujících činností apriorních mohutností lidské mysli: 1. z aprehenze neboli pojmání (Auffassung) názorové rozmanitosti prostřednictvím obrazotvornosti, 2. z pojmové syntézy sjednocující aprehendovanou představu do jediné představy prostřednictvím rozvažování (Verstand) a 3. z připojení předmětu v názoru k odpovídajícímu pojmu (tzv. Darstellung), neboť bez názoru zůstává pojem prázdný. Pro způsob, jakým podle Kanta poznáváme výchozí objekt v soudu vkusu, je rozhodující první úkon – aprehenze. Kant ji rozebral v obou vydáních *Kritiky čistého rozumu* jako syntézu názoru prováděnou obrazotvorností.³³

³¹ V sekundární literatuře se objevují různé výklady, co Kant mínil neurčitým pojmem, resp. neurčitými pojmy. Viz např. debatu vyvolanou příspěvkem Anthona Savila: A. Savile, *Soudy vkusu a pramen jejich obecné platnosti*, in: *Svět literatury*, 24, 2014, č. 50, str. 77–84; J. Stejskal, *Umírněný revizionismus Anthona Savila*, tamt., str. 85–88; T. Koblížek, *Kant o neurčeném pojmu*, tamt., str. 89–92; R. Ro-reitner, *O tom, co je a není platný soud vkusu. Tři otázky pro prof. Anthony Savila*, tamt., str. 97–102.

³² Vše I. Kant, *Úvod ke Kritice soudnosti. První verze*, přel. J. Karásek, Praha 2011, VII, str. 36–40, zde str. 38. (Uvádím v celé studii odkazy na tento český překlad, abych čtenáři usnadnil orientaci. Předložené citace se s ním však někdy neshodují.)

³³ O odlišném chápání aprehenze v prvním a druhém vydání první *Kritiky* hovoří J. Haag, s. v. *Apprehension*, in: M. Willaschek et al. (vyd.), *Kant-Lexikon*, 1, Berlin – Boston 2015, str. 152–155. Zde odkazy na další literaturu. O aprehenzi pojednal už nejstarší lexikon G. S. A. Mellin, *Encyclopädisches Wörterbuch der kritischen Philosophie oder Versuch einer fasslichen und vollständigen Erklärung der in Kants kritischen und dogmatischen Schriften enthaltenen Begriffe und Sätze*,

V rukopisné verzi Úvodu a následně i v *Kritice soudnosti* přiřkl Kant aprehenzi nové synonymum – pojímání (Auffassung).³⁴ Jazykovou inovaci nezdůvodnil. Nejeví se ale bezúčelná. Zřetelně odlišuje dva různé kontexty. V *Kritice čistého rozumu* tematizoval aprehenzi jako součást poznání, tedy ve vztahu k logickému, poznávacímu soudu. Naproti tomu v *Kritice soudnosti* ji chápal jako součást estetického soudu vkusu (jak krásna, tak vznešena), aniž opustil intenci první *Kritiky*. Jazykovou inovací, založenou na variování výrazu Fassung, Kant zřetelněji než pomocí dřívějšího výrazu „syntéza“ odlišil dva základní stupně poznání chápaného jako akt stupňovaného sjednocování rozmanitosti, počínající názorovou syntézou, pokračující pojmovou jednotou a končící jednotou vlastního vědomí, apercepce. Druhý stupeň – pojmovou syntézu rozvažování – zde označil jako „Zusammenfassung“, naproti tomu úvodní sjednocující názorovou syntézu obrazotvornosti (aprehenzi) jako „Auffassung“.³⁵

Kant představil aprehenzi jako první stupeň poznání výchozího objektu na cestě k jeho pojmovému uchopení. Svázáním čistého soudu vkusu s aprehenzí nezvratně oddělil krásno od subjektivních stavů myslí vázaných na smyslové afikování vnějšími objekty, od příjemného (das Angenehme), pohnutí (Rührung) a smyslové přitažlivosti (Reiz). Při aprehenzi dochází prostřednictvím obrazotvornosti k syntéze rozmanitosti smyslových vjemů (Wahrnehmungen) do předpojmových celků, následně postupovaných pojmovému rozvažování (Verstand).³⁶ Reflektující soudy vkusu, vycházející z pouhého subjektivního pocitu libosti či nelibosti (bloße Reflexion, bloß reflectirt, bloß reflectirendes Urtheil – atribut bloß stejně jako v případě Betrachtung a Beurteilung opět ve významu zúžení, tentokrát na výlučně subjektivní reflexi), jsou svázány výhradně s tímto stupněm poznání výchozího objektu. Skutečnost, že reflektující soudy vkusu (libost či nelibost) pracují s představou scelenou

1, Züllichau – Leipzig 1797, str. 332–335 (Apprehension), 383 (Auffassung, jen odkaz na heslo Apprehension).

³⁴ P. Giordanetti, s. v. *Auffassung*, in: M. Willaschek et al. (vyd.), *Kant-Lexikon*, 1, str. 186.

³⁵ Kant s dvojicí termínů Auffassung a Zusammenfassung pracoval ve výkladu o matematickém vznešenu, konkrétně při vysvětlení odhadování (Einschätzung) velikosti pomocí jednotek, jakož i při vysvětlování, jak v případě vznešena funguje obrazotvornost. I. Kant, *Kritik der Urtheilskraft*, in: AA 5, § 26, str. 251 n.

³⁶ V pětaticátém paragrafu *Kritiky soudnosti* charakterizoval Kant svobodnou činnost obrazotvornosti jako schematizování bez pojmu. I. Kant, *Kritika soudnosti*, § 35, str. 123; srv. tž, *Kritik der Urtheilskraft*, in: AA 5, § 35, str. 287.

pouze obrazotvorností, nikoli ještě (nebo už) rozvažováním (Verstand), způsobuje, že v tomto druhu soudu máme co do činění nikoli s určitými pojmy či pojmy určitých věcí, nýbrž pouze s pravidlem, podle něhož jsou tyto vjemy (Wahrnehmungen) upraveny tak, aby je rozvažování mohlo převzít.

Důsledkem minimalistického poznání výchozího objektu je stav, kdy „v pouze reflektujícím soudu pozorujeme (betrachtet werden) obrazotvornost a rozvažování srovnáváním jejich vztahu (Verhältnis), který vůči sobě musí zaujímat v soudnosti vůbec, se vztahem, který skutečně zaujímají v nějakém daném vjemu (Wahrnehmung). Je-li forma nějakého daného objektu v empirickém názoru (Anschauung) uzpůsobena tak, že se pojmání (Auffassung) rozmanitosti objektu v obrazotvornosti shoduje se znázorněním (Darstellung / exhibitio) pojmu rozvažování (neurčito jakého pojmu), pak se v pouhé reflexi shodují rozvažování a obrazotvornost ve vzájemné podpoře svých činností a předmět je vnímán (wahrgenommen) jako účelný pouze pro soudnost.“ Účelnost takového objektu „je tudíž sama pozorována pouze subjektivně“, nevyžaduje „žádný určitý pojem o objektu ani žádný určitý pojem objektu netvoří“, ³⁷ tudíž soud takové soudnosti není poznávací soud. Vztažení k harmonii obrazotvornosti a rozvažování (naplnění subjektivní účelnosti) zde Kant označil – a to je důležité – výrazem pozorovat („betrachtet werden“; „wird blos als subjectiv betrachtet“).

Ve zveřejněné verzi Úvodu ke třetí *Kritice* Kant nadále podržel výraz *Auffassung* jako synonymum aprehenze, jinak ale výklad, včetně výkladu o dané představě výchozího objektu jako součásti předmětu soudu vkusu, značně pozměnil. Samotnou aprehenzi (*Auffassung*) už nepřiblížil trojstupňovou teorií empirického pojmu. Pracoval s ní jako s obecně známým poznávacím úkonem, jež mnohem zřetelněji než ve starší verzi spojil s formou výchozího objektu, nyní označeného jako „předmět názoru“ (*Gegenstand der Anschauung*) či „předmět daný ve zkušenosti“ (*in der Erfahrung gegebener Gegenstand*): „Je-li s pouhým pojmáním (*apprehensio*) formy předmětu názoru – aniž se názor vztahuje k pojmu, aby vznikl určitý poznatek – spojena libost, není tím představa vztažena k objektu, nýbrž výhradně k subjektu.“ Taková libost nevyjadřuje „nic jiného než přiměřenost (*Angemessenheit*) objektu k poznávacím mohutnostem, které jsou v reflektující soudnosti ve hře, a nakolik v ní jsou“.³⁸ Těmito poznávacími mohutnostmi jsou obrazotvornost jakož-

³⁷ Všechny citace I. Kant, *Úvod ke Kritice soudnosti. První verze*, VII, str. 39.

³⁸ Obě citace I. Kant, *Kritika soudnosti*, VII, str. 32 n.

to mohutnost názorů a priori a rozvažování jakožto mohutnost pojmu a priori. „Jelikož důvod libosti je tu kladen pouze ve formě předmětu pro reflexi vůbec, tedy nikoli v počítku předmětu a také bez vztahu k pojmu..., je to jediné zákonitost v empirickém užití soudnosti vůbec (jednota obrazotvornosti s rozvažováním) v subjektu, s níž je představa objektu v reflexi, jejíž podmínky a priori platí všeobecně, v souladu.“³⁹

V publikované verzi Úvodu postavil Kant do popředí soudnost jako úkon zastřešující aprehenzi (Auffassung) forem do obrazotvornosti tím, že obrazotvornost napojuje, byť i nezáměrně, na svou schopnost „vztahovat názory k pojům“.⁴⁰ Otázce, jak nazvat vztahování k rozhodující složce předmětu čistého soudu vkusu, vázané na aprehenzi a subjektivně formální účelnost dané představy výchozího objektu, tj. k harmonii obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře, věnoval pozornost až v devátém paragrafu. Vztahování představil jako druh uvědomění si (bewußt werden, Bewußtsein) skutečného v rámci „pouze subjektivního (estetického) posouzení předmětu“, odlišného od jeho objektivního posouzení, tj. od intelektuálně objektivního uvědomění si, jak naše poznávací síly fungují v případech, kdy harmonie obrazotvornosti a rozvažování není svobodná, nýbrž svázaná s určitými pojmy a založená na záměrné činnosti. Subjektivní druh uvědomění konkretizoval jako „pouze vnitřní smysl“ (bloß innerer Sinn), „počitek“ (Empfindung) či „pocit“ (Gefühl). Ani provedená terminologická specifikace, tkvící v odtržení od rozvažování (Verstand), mu ale v pozdějším dvanáctém a třináctém paragrafu, stejně jako už ve starší nepublikované verzi Úvodu,⁴¹ nebránila nazvat vztahování k harmonii obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře, jakož i ke krásnu též výrazy Betrachtung a betrachten.⁴² V těchto případech tak na rozdíl od vztahování k dané představě výchozího

³⁹ Tamt., VII, str. 33. Tomáš Koblížek hovoří výstižně o přiměřenosti představ obrazotvornosti „vzhledem k poznávacím schopnostem jako takovým“, tedy nikoli „k určitým pojům“. T. Koblížek, *Role obrazotvornosti v Kantově „Kritice soudnosti“*, in: J. Marek et al. (vyd.), *Obrazotvornost v dějinách evropské filosofie*, Praha 2013, str. 157–181, zde str. 166.

⁴⁰ I. Kant, *Kritika soudnosti*, VII, str. 33.

⁴¹ I. Kant, *Úvod ke Kritice soudnosti. První verze*, VII, str. 39. Citát viz výše.

⁴² I. Kant, *Kritika soudnosti*, § 12, str. 63: „Přece však [libost v estetickém soudu] má v sobě kauzalitu, totiž bez dalšího záměru podržet stav představy samé a činnost poznávacích sil. Prodléváme u pozorování krásna, protože toto pozorování se samo posiluje a reprodukuje.“ Tamt., § 23, str. 83: „Zalíbení se tedy pojí s pouhým znázorněním nebo s jeho schopností, přičemž schopnost znázornění neboli obrazotvornost je při daném názoru pozorována v souladu se schopností pojmu rozvažování nebo rozumu, jako jejich podpora.“

objektu, odhlížejícímu od zájmu, účelu, užitku a záměru, činil příznačně bez atributu bloß, neboť se jednalo o pozitivně, nikoli negativně vymezený úkon – o vztahení k apriornímu principu čistého soudu vkusu, jenž se zároveň stal rozhodující složkou jeho předmětu.

Kant trvale prosazoval tezi, že čistý soud vkusu „vztahuje představu, kterou je dán objekt, pouze k subjektu a neukazuje žádnou vlastnost předmětu, ale jen účelnou formu v určení představovacích sil, které se tímto předmětem zabývají“.⁴³ Přes opakované zdůrazňování závěru, podle něhož je určujícím důvodem (Bestimmungsgrund) soudu vkusu výlučně subjektivní formální účelnost,⁴⁴ se v *Kritice soudnosti* vyskytují i postřehy naznačující hlubší ukotvení této účelnosti ve vlastnostech formy výchozího objektu. Už ve starším rukopisném Úvodu hovořil Kant o tom, že forma daného objektu musí být patřičně uzpůsobena („wenn denn die Form eines gegebenen Objects in der empirischen Anschauung so beschaffen ist“),⁴⁵ aby dovolila pozorovat harmonii obrazotvorností a rozvažování. V Obecné poznámce k první části analytiky poznamenal, že obrazotvornost „je při pojmání daného předmětu smyslů vázána na určitou formu tohoto objektu (eine bestimmte Form dieses Objects), a potud jí nenáleží svobodná hra (jako v básnictví), přesto se dá ještě pochopit, že předmět jí může poskytnout právě takovou formu (gerade eine solche Form), která obsahuje syntézu rozmanitosti, jak by ji obrazotvornost, kdyby byla svobodně ponechána sobě samé, rozvrhla ve shodě se zákonitostí rozvažování vůbec“.⁴⁶

Ukotvení pozorování svobodné hry harmonie a rozvažování (subjektivní formální účelnosti) v patřičně uzpůsobené formě výchozího objektu Kant sice okrajově naznačil, do popisu vlastností, jakými se toto uzpůsobení vyznačuje, se však nepustil. V charakteristice výchozího objektu nepřekročil hranici stanovenou neurčitě pojmovou syntézou aprehenze, čímž udržel subjektivní formální účelnost vztáhnutelnou k jakékoli entitě. „To, co je v představě nějaké věci formální (das Formale),“ chápal jako „sladění rozmanitosti v jednotu (bez určení, co to

⁴³ Tamt., § 15, str. 68.

⁴⁴ Viz např. tamt., VII, str. 32 n.

⁴⁵ I. Kant, *Erste Einleitung in die Kritik der Urteilskraft*, in: *Kants gesammelte Schriften*, vyd. Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, 20, *Kant's handschriftlicher Nachlaß*, Berlin 1942, str. 220.

⁴⁶ I. Kant, *Kritika soudnosti*, Obecná poznámka k prvnímu oddílu Analytiky, str. 79.

má být)⁴⁷. Soustředění na subjektivní formální účelnost a její podmínění výlučně neurčitě pojmovým aprehenzivním stupněm poznání výchozího objektu, nikoli konkrétními vlastnostmi jeho formy (rysy odlišující Kantův subjektivní formalismus od objektivních formalismů na čele s herbartismem) jsou z hlediska Betrachtung důležité – předznamenávají a předurčují jeho zdrženlivý postoj k tomuto přirozeně objektivizujícímu poznávacímu úkonu postihujícímu vlastnosti pozorovaných věcí.

Kant přiřkl výrazům Betrachtung a betrachten v obou verzích Úvodu a v Analytice krásna⁴⁸ *Kritiky soudnosti* široké uplatnění. Spojil je s krásnem, příjemnem i dobrem. V případě krásna s nimi pracoval ve dvou polohách. Do popisu vztahování k výchozímu objektu zapojil Betrachtung a betrachten negativně v podobě požadavků, čeho se musí toto vztahování vystříhat, má-li být součástí čistého soudu vkusu. Pozitivně, bez oprošřujícího atributu bloß, popsal pomocí betrachten naše vztahování ke krásnu, resp. k harmonii obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře, k rozhodující složce předmětu čistého soudu vkusu. Navzdory šší uplatnění, či spíše právě pro tuto šší se výrazy Betrachtung a betrachten nestaly v Kantově teorii krásna dominantní. Jejich použití bylo příliš nevyhraněné, než aby z nich Kant učinil svůj terminus technicus. Oba výrazy navíc nepatřičně implikovaly úplné poznání objektu. Proto je Kant nahradil v popisu specificky minimalistického způsobu poznání výchozího objektu v čistém soudu vkusu speciálními termíny – syntézou obrazotvornosti (aprehenzí, pojmáním) a danou

⁴⁷ Tamt., § 15, str. 67. I. Kant, *Kritik der Urtheilskraft*, in: AA 5, § 15, str. 227: „das Formale in der Vorstellung eines Dinges, d.i. die Zusammenstimmung eines Mannigfaltigen zu Einem (unbestimmt was es sein solle)“.

⁴⁸ Výklad Kantových stanovisek jsem založil na Analytice krásna, neboť výlučně v ní Kant pracoval s výrazy betrachten a Betrachtung. Na závěr je proto třeba zdůraznit, že v pozdějších částech, konkrétně v Dedukci čistých estetických soudů (§ 30–42) a Dialektice estetické soudnosti (§ 55–60), se jinak stejně jako v Analytice soustředil na pojmy vysvětlující jeho nekognitivně kognitivní teorii soudu vkusu. V Dedukci čistých estetických soudů Kant opakovaně pracoval se souslovími „daná představa“ (gegebene Vorstellung), „daný objekt“ (das gegebene Objekt) či „představa, jíž je předmět dáván“ (eine Vorstellung, dadurch ein Gegenstand gegeben wird), nadále zde pojednává o pojmání (Auffassung) výchozího objektu obrazotvorností, jakož i o formě výchozího objektu jako „krásné formě“ (schöne Form), „přiměřenosti“ (Angemessenheit) či „tvaru“ (Gestalt). V Dialektice estetické soudnosti Kant rozebral povahu pojmu přítomného v soudu vkusu, přičemž neurčitý pojem nově napojil – a to je jediné rozšíření výkladu oproti Analytice – na pojem nadmyslového substrátu lidství.

představou.⁴⁹ Právě a pouze jim – nikoli Betrachtung a betrachten – následně věnovala pozornost i odborná literatura v čele s vlivnou kantovskou lexikografií.

Bolzanovo pojetí Betrachtung

Bernard Bolzano sledoval v pojednání *O pojmu krásna* odlišný cíl než Immanuel Kant. Ani odlišnost cílů ale nebránila tomu, aby se nechal *Kritikou soudnosti* inspirovat. Bolzano přiblížil po Kantově vzoru pojem krásna nejprve negativně tím, že ho odlišil od blízkých, ale nikoli totožných pojmů, jmenovitě od dobra, příjemna a smyslové přitažlivosti (Reiz, reizend). Obsah odlišení už byl u obou různý. Nejdůležitější rozdíl se týkal vztahu krásna, příjemna a smyslové přitažlivosti. Kant oddělil krásno důsledně jak od příjemna, tak od smyslové přitažlivosti tím, že dvě poslední entity spojil se smyslovostí, zatímco krásno z oblasti smyslového vytrhl, čímž odlišil nesmyslovou libost z krásy od smyslových libostí příjemna a přitažlivosti. Naproti tomu Bolzano ve výslovné opozici vůči Kantovi chápal všechny tři pojmy jako vzájemně se překrývající, přičemž pojem toho, „co může být příjemné, se má k pojmu krásna jako vyšší pojem ke svému nižšímu pojmu“.⁵⁰ Jinak řečeno: Krásno může být za určitých okolností příjemné, ale ne vše, co je příjemné, je i krásné. Obdobně nahlížel Bolzano na vztah mezi krásnem a smyslovou přitažlivostí. Krásné předměty vzbuzují stejně jako smyslově přitažlivé předměty žádost (Verlangen), aniž by to znamenalo, že každý smyslově přitažlivý předmět je krásný.⁵¹ Nekantovským překryvem odůvodnil Bolzano formálně kantovský závěr, podle něhož určující východisko krásna tvoří subjektivní pocit potěšení (Vergnügen), které je na jiných místech synonymicky nazývané i „libost“ (Lust), „zalíbení“ (Wohlgefallen), „líbení se“ (Gefallen), „požitek“ (Genuss), „těšení se“ (Ergötzen) a „radost“ (Freude).⁵²

⁴⁹ Karl Leonhard Reinhold v recenzi *Kritiky soudnosti* cíleně nahradil „bloße Betrachtung“ označením „bloße Anschauung“. Touto terminologickou změnou chtěl zjevně překonat úskalí spjatá s používáním přirozeně objektivizujícího Betrachtung v subjektivní teorii krásy, jako je Kantova. Anonym [K. L. Reinhold], *Berlin, b. Lagarde: Critik der Urtheilskraft von Immanuel Kant...*, in: *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1793, 3, 1. 7. 1793 – 3. 7. 1793, č. 191–194, sl. 1–32.

⁵⁰ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 2, str. 117.

⁵¹ Tamt., § 2, str. 118.

⁵² Pro příklady těchto užití viz citace níže.

Bezprostředně po svázání krásných předmětů s potěšením (pocitem sdíleným i příjemným a smyslově přitažlivým) se Bolzano ve třetím paragrafu tázal, „za jakých podmínek neboli jakým způsobem a z jakých důvodů ono potěšení“, skýtané výchozím objektem, „vzniká a musí vzniknout, má-li si zasloužit jméno krásného předmětu?“⁵³ Bolzanova odpověď nese i tentokrát otisk Kantových vývodů, nyní však bez výslovného odkazu. Toto potěšení nesmí vzejít žádným jiným způsobem než „na základě pouhého pozorování předmětu“ (aus der blossen Betrachtung des Gegenstandes).⁵⁴ Z pocitu libosti a z pouhého pozorování Bolzano následně učinil dva hlavní znaky (Merkmal) krásna, jejichž postupným zužováním hodlal dospět k nekantovskému cíli, k definování objektivního pojmu krásna.

Oba Bolzanovy pojmové pilíře byly nepřehlédnutelné už v *Kritice soudnosti*. Zatímco však pocitu libosti přiznali Bolzano a Kant stejnou důležitost – podmínili jím soud vkusu (od rozdílného vysvětlení, z čeho tato libost pramení, lze pro tuto chvíli odhlédnout) –, tak na pouhé pozorování nahlíželi odlišně. Kant přirozeně kognitivní a objektivizující pozorování při popisu vztahu subjektu k výchozímu objektu v soudu vkusu jen strpěl. Komentoval ho výlučně negativně v podobě požadavku oprostít se od sledování zájmu, praktického užití, záměru a účelu. Při popisu ryze kognitivního vztahování k výchozímu objektu v soudu vkusu s ním dokonce nepracoval vůbec. Označil jím až vztahování k harmonii obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře jako k rozhodující složce předmětu čistého soudu vkusu, potažmo ke krásnu. Naproti tomu Bolzano učinil z pouhého pozorování krásného výchozího objektu ústřední poznávací úkon soudu vkusu, s nímž pracoval v celém výkladu a s nímž spojil tematizované aspekty krásna.

Rozdíly mezi Bolzanovým a Kantovým pojetím pouhého pozorování výchozího objektu jsou patrné nejen v odlišném postavení a odlišné důležitosti tohoto úkonu v obou teoriích krásna, ale i v samotném jeho chápání. Bolzano ho charakterizoval jako „pouhé přijetí (blosse Aufnahme) představy vzniklé zapůsobením předmětu na nás a zabýváním se samotnou touto představou“.⁵⁵ Žádný jiný vztah mezi pozorovatelem

⁵³ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 3, str. 118.

⁵⁴ Tamt. Bolzano hovoří na jiných místech synonymně i o věci (Ding) – viz níže.

⁵⁵ Tamt., § 3, str. 118. K Bolzanovu pojetí Betrachtung se vzhledem k jeho centrálnímu postavení vyjadřuje v menší či větší míře veškerá literatura věnovaná jeho teorii krásna. Postřehy mají vesměs rekapitulační ráz, proto je zde nemá smysl všechny souhrnně uvádět. Jedinou speciální studií o Bolzanově Betrachtung je pronikavá práce Achima Vespera, kladoucí si za cíl „rekonstruovat Bolzanovu estetiku

a výchozím objektem než jeho pouhé pozorování, chápané jako působení výchozího objektu na pozorovatele („Einwirkung auf uns“) či vzájemné působení mezi objektem a pozorovatelem („Wechselwirkung zwischen ihm und uns“),⁵⁶ není podle Bolzana přípustný, chceme-li posoudit jeho čistou krásu.⁵⁷ Rozkročenost kognitivně pojatého pouhého pozorování mezi působením objektu na subjekt a subjektu na objekt vyvolává otázku, co Bolzano tímto úkonem přesně míní.

V sedmém, z hlediska přetváření Kantova konceptu pouhého pozorování zásadním, paragrafu představil Bolzano „pouhé pozorování předmětu“ jako poznávací akt, jehož úkolem je „u přítomné věci zjistit, co je to za věc“, neboli „pátrat po nějakém pojmu nebo, což znamená totéž, po nějaké představě nebo [nějakém] pravidle“,⁵⁸ z něhož lze odvodit uspořádání a vlastnosti této věci.⁵⁹ Jádro této charakteristiky vzápětí shrnul do teze tvořit (bilden) pojem krásného předmětu.⁶⁰ Nekantovské spojení pouhého pozorování s pojmem výchozího objektu nastoluje dvě vzájemně spjaté otázky: Jakého druhu je podle Bolzana tento pojem a jaké poznávací mohutnosti se podílejí na pátrání po něm, resp. na jeho tvorbě?

z jejich základů a představit problémy jeho argumentace“. Historické vztahy nehodlal Vesper zkoumat. Vesperovy vývoody a závěry ve vztahu k Bolzanovi se ubírají jiným směrem než moje, soustřeďující se na historický rozměr a vztah ke Kantovi, nejsou s nimi ale rámcově v rozporu. A. Vesper, *Betrachten und Unterscheiden. Bolzano über die Begrifflichkeit der ästhetischen Wahrnehmung*, in: A. Bauereisen – S. Pabst – A. Vesper (vyd.), *Kunst und Wissen. Beziehungen zwischen Ästhetik und Erkenntnistheorie im 18. und 19. Jahrhundert*, Würzburg 2009, str. 103–117, zde str. 105.

⁵⁶ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 3, str. 118.

⁵⁷ Tamt.

⁵⁸ O Regelmäßigkeit jako nejdůležitější objektivní vlastnosti krásných předmětů (zvláště uměleckých děl) v Bolzanově teorii hovoří podrobně K. Blaukopf, *Die Ästhetik Bernard Bolzanos. Begriffskritik, Objektivismus, „echte“ Spekulation und Ansätze zum Empirismus*, Sankt Augustin 1996, str. 38–40, a P. Stachel, *Die Schönheitslehre Bernard Bolzanos*, in: K. Acham (vyd.), *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften*, 5, *Sprache, Literatur und Kunst*, Wien 2003, str. 499–518. Původně též, *Ethnischer Pluralismus und wissenschaftliche Theoriebildung im zentraleuropäischen Raum. Fallbeispiele wissenschaftlicher und philosophischer Reflexion der ethnisch-kulturellen Vielfalt der Donaumonarchie*, Graz 1999, str. 316–330 (jedná se o autorovu disertaci).

⁵⁹ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 7, str. 121.

⁶⁰ Tamt., § 11, str. 126.

Bolzano výslovně zdůraznil, že kýžené pozorování nelze ztotožnit s nazíráním (*Anschauung*) chápaným jako *repraesentatio singularis* – tedy zvláště s představami smyslového nazírání. Smyslového nazírání jsou mocna i zvířata a nevzdělané děti, jimž Bolzano „smysl pro krásno“ (*Sinn für das Schöne*) odepřel.⁶¹ Kýžený způsob pozorování vyžaduje vzdělaného člověka s poznávacími silami rozvinutými cvičením. Neboť na pozorování krásy se podílejí (*mitwirken*) spolu se smyslovým nazíráním (vnímáním) i paměť, obrazotvornost, rozvažování (*Verstand*), soudnost a rozum (*Vernunft*). „Abychom poznali nějaký krásný předmět jako takový, musíme tedy – samozřejmě pokud je smyslově vnímatelný – začít tím, že si opatříme určité názory, jež se na něj vztahují; avšak u toho nesmíme zůstat stát, musíme tyto názory za pomoci rozvažování ihned podříditi pojmům, tzn. přejít k představě, že je zde předmět, který má ty a ty vlastnosti.“⁶² Je to pozorování vytvářející (*erzeugen*) představu, „jež nám udává veškeré uspořádání a vlastnosti tohoto objektu částečně bezprostředně, skrze své vlastní součásti, částečně je však určuje takovým způsobem, že si je z ní dokážeme odvodit“.⁶³

Základní charakteristiku pouhého pozorování krásného výchozího objektu (Bolzanovými slovy „krásného předmětu“) Bolzano dále zpřesnil podrobnější strukturací a přesnějším pojmenováním zapojených úkonů. Počáteční stýkání a potýkání subjektu s výchozím krásným objektem označil výrazově rozkolísaně jako „*Wahrnehmung*“, „*Auffassung*“, „*Beobachtung*“ či „*Betrachtung*“.⁶⁴ U pojmu *Betrachtung* je v tomto

⁶¹ Tamt., § 7, str. 121. Srv. zpřesnění tohoto stanoviska v šestnáctém paragrafu, v němž Bolzano připustil, že i děti a tzv. „*Wilde*“ mají rudimentární zkušenost s krásnem. M. Gatzemeier, *Bernard Bolzanos Ästhetik und Kunsttheorie*, in: týž, *Philosophie als Theorie der Rationalität. Analysen und Rekonstruktionen*, 1, *Zur Philosophie der wissenschaftlichen Welt*, Würzburg 2005, str. 530–540, zde str. 532.

⁶² B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 7, str. 121 n.

⁶³ Tamt., § 7, str. 121. Literatura hovoří o dispozičním pojetí předmětu vyžadujícím dotvoření recipientem, což zavdalo podnět k chápání Bolzana jako předchůdce recepční estetiky. D. Gerhardus, *Einleitung des Herausgebers*. D. Gerhardus – M. Gatzemeier, s. v. *Ästhetisch / Ästhetik*, in: J. Mittelstraß (vyd.), *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie*, 1, A–B, 2., nově zpracované a podstatně doplněné vyd., Stuttgart – Weimar 2005, str. 253–264, zde str. 257–258. M. Gatzemeier, *Bernard Bolzanos Ästhetik und Kunsttheorie*. M. E. Reicher, *Austrian Aesthetics*, in: M. Textor (vyd.), *The Austrian Contribution to Analytic Philosophy*, London – New York 2006, str. 293–323, zde str. 294–307 (Bolzano) a 298 n.

⁶⁴ B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen*, § 14, str. 127 (*wahrzunehmend*); § 23, str. 143, § 14, str. 127; § 18, str. 135 (*Auffassung*); § 19, str. 137, 138 (*beobachtet*); § 24, str. 144 (*Betrachtung*).

případě na místě hovořit o Betrachtung v užším slova smyslu, a tím ho odlišit od pouhého pozorování (blosse Betrachtung) jako souhrnného úkonu zastřešujícího činnost všech poznávacích sil zapojených do soudu vkusu. Toto úvodní uchopení krásného výchozího objektu dovoluje podle Bolzana vytvořit jeho pojem (Begriff) umožňující hádat (rathen) a uhodnout (errathen)⁶⁵ jeho další vlastnosti, přičemž správnost hádání potvrzuje (v případě ošklivosti vyvrací) jeho další pozorování.⁶⁶ Bolzano postavil errathen proti vyvozování závěrů (schliessen)⁶⁷ a učinil z něj páteř pouhého pozorování. Errathen přiblížil jako „dopředu tušit“ či „nechat odvodit z námi tušených [součástí a vlastností]“.⁶⁸ Nejpodrobnější charakteristiku podal v dopise Michaelu Josefu Feslovi: „Rozumím jím [tj. errathen], že musíme být s to z několika vnímaných vlastností před námi ležícího předmětu hned vytušit, které další vlastnosti, jež v žádném případě už nutně nevyplývají z vnímaných, by předmět ještě mohl mít a že pokračující pozorování (fortgesetzte Betrachtung) toto naše očekávání, spočívající v pouhé pravděpodobnosti, musí potvrdit.“⁶⁹ Zmíněné „fortgesetzte Betrachtung“ Bolzano nazýval i „fernere Beobachtung“ či „fernere“, „fortwährende“ a „nähere Betrachtung“,⁷⁰ další druh Betrachtung v užším slova smyslu, nyní ve významu opakovaného zkoumání výchozího objektu.

Klíčovým výstupem pouhého pozorování, založeného na errathen, je vytvoření pojmu (Begriff) krásného výchozího objektu. Ráz tohoto pojmu Bolzano blíže charakterizoval pomocí atributů používaných v německé předkantovské estetice a filosofii,⁷¹ aniž se s jejich dřívějším uplatněním ztotožnil. Tento pojem (představy, pravidla a myšlenky) označil jako nezřetelný (dospění ke zřetelnosti však nepovažoval za odporující

⁶⁵ Tamt., § 11, str. 123, § 14, str. 127, 128, § 18, str. 135 ad.

⁶⁶ Matthias Gatzemeier (*Bernard Bolzanos Ästhetik und Kunsttheorie*, str. 537–540) vyložil způsob poznání založený na Betrachtung a Erraten jako předzvěst konceptu abdukce Charlese Sanderse Peirce a Umberta Eca.

⁶⁷ B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen*, § 20, str. 139.

⁶⁸ Tamt., § 10, str. 119.

⁶⁹ E. Winter – W. Zeil (vyd.), *Wissenschaft und Religion im Vormärz. Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Michael Josef Fesl*, Berlin 1965, str. 330 n.

⁷⁰ B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen*, § 7, str. 114, § 10, str. 119 (fernere Beobachtung); § 11, str. 123, § 14, str. 127, § 18, str. 135 (fernere Betrachtung); § 10, str. 122 (fortwährende Betrachtung); § 10, str. 119 (nähere Betrachtung); § 10, str. 119 (fortgesetzte Betrachtung).

⁷¹ Bolzano dřívější německou filosofii a estetiku dobře znal. Viz do češtiny dosud nepřeloženou historiografickou část pojednání. Tamt., § 26–57, str. 146–217.

krásnu)⁷² či temný. Doslova hovořil o „myšlení prostřednictvím temných představ“,⁷³ „prostřednictvím pouze temných představ“⁷⁴ a o „temných pojmech“.⁷⁵ Zdůrazněním přípustnosti zřetelných a temných představ v krásnu se Bolzano kriticky vymezil, aniž se o tom zmínil, jak vůči Kantovi principiálně odmítajícímu založit krásu na specifickém druhu poznávacích představ, tak – což je pro situování jeho teorie do dějin německé estetiky důležité – vůči předkantovským baumgartenovským teoriím, spojujícím krásu s jasnými nezřetelnými (verworren, confusus) či extenzivně jasnými představami smyslového poznání.⁷⁶ Bolzano sice zaujal k leibnizovsko-wolffovským teoriím obecně vstřícný postoj,⁷⁷ ve vlastní teorii krásy, jakož i ve svém pojetí pozorování ale cíleně oslabil pro Alexandra Gottlieba Baumgartena rozhodující smyslový aspekt ve prospěch pojmovosti. Slovy Achima Vespera: „Podle Bolzana je pro estetické předměty podstatné, že neexplicitně vládne pojmy o jejich složení (Beschaffenheit). Naproti tomu je pro estetické předměty nepodstatné, že jsou smyslově vnímatelné.“⁷⁸

Právě přítomnost temného pojmu ve své teorii krásy Bolzano nepřímou vyzdvihl jako zásadní rozdíl mezi vlastní teorií a teorií Immanuela Kanta. Kant založil zálibení v krásnu na „reflexi předmětu, která vede k nějakému pojmu (neurčito jakému)“.⁷⁹ Pouze a právě „nějaký pojem (neurčito jaký)“, tedy nikoli určitý pojem či pojem určité věci, otevírá možnost uvědomit si princip subjektivní formální účelnosti svázaný s harmonií obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře, rozhodující složku předmětu čistého soudu vkusu. Naproti tomu Bolzano

⁷² Tamt., § 5, str. 108.

⁷³ Tamt., § 10, str. 122.

⁷⁴ Tamt., § 15, str. 130.

⁷⁵ Tamt., § 38, str. 167.

⁷⁶ D. Mirbach, *Einführung zur fragmentarischen Ganzheit von Alexander Gottlieb Baumgartens Aesthetica*, str. XXXVII–XLIV.

⁷⁷ B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen*, § 26, str. 146–148. O vstřícném vztahu Bolzana k Baumgartenovi píše E. Witte, *Logik ohne Dornen. Die Rezeption von A.G. Baumgartens Ästhetik im Spannungsfeld von logischem Begriff und ästhetischer Anschauung*, Hildesheim – Zürich – New York 2000, str. 163–183.

⁷⁸ A. Vesper, *Betrachten und Unterscheiden*, str. 110, srv. také str. 108. O oslabeň smyslovosti pojednávají D. Gerhardus – M. Gatzemeier, s. v. *Ästhetisch / Ästhetik*, str. 257 n. Viz i Ch. Landerer, *Österreichische Traditionen in der Kunstforschung. Kunsttheorie und -philosophie von Bolzano bis Wittgenstein: Einige Anmerkungen*, in: *Conceptus. Zeitschrift für Philosophie*, 34, 2001, č. 85, str. 235–253, zde str. 250 n.

⁷⁹ I. Kant, *Kritika soudnosti*, § 4, str. 49.

založil zalíbení z krásného předmětu na *Kritikou soudnosti* potlačeném určitém pojmu určité věci. Tázat se, „co je to za věc,“ podle Bolzana znamená „pátrat po nějakém pojmu..., z něhož lze odvodit uspořádání a vlastnosti této věci“.⁸⁰ Možnost, že by mohl existovat neurčitý pojem, Bolzano ve výslovné polemice s Kantem odmítl. „I při pozorování krásna se tvoří určité pojmy,“ prohlašuje Bolzano rozhodně, „vždyť v naší duši nejsou vůbec žádné neurčité pojmy, ale ovšem takové, jež si sami znovu nepředstavíme, to znamená temné.“⁸¹

Bolzano zastával názor, že dobrat se krásného předmětu jako výchozího objektu vyžaduje specifickou poznávací dovednost (Fertigkeit), tkvící v nedemonstrativním (nezřetelném) myšlení jeho pojmu.⁸² Do činnosti této dovednosti se podle Bolzana zapojují všechny poznávací síly. Samotná její činnost probíhá rychle a bez námahy, protože si neuvědomujeme vše, co se odehrává v naší mysli. Z uvědomění si této dovednosti, a zvláště z uvědomění si jejího zdokonalování učinil Bolzano zdroj zalíbení v krásnu (§ 7–13). Samotné uvědomění si označoval synonymicky jako „Innewerden“, „Bewusstwerden“, „zum Bewusstsein bringen“ a zejména (viz definici krásného předmětu ve čtrnáctém paragrafu)⁸³ jako „Anschauung“. V tomto případě chápal nazření (Anschauung) nikoli jako smyslové vnímání, nýbrž jako sebereflekující introspekci, jíž přiřkl, stejně jako pojmu krásného předmětu (výchozího objektu), atribut temný,⁸⁴ neboť tuto dovednost pouze cítíme (fühlen):

⁸⁰ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 7, str. 121.

⁸¹ B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen*, § 38, str. 167. Bolzanovo odmítnutí Kantovy bezpojmové teorie krásna sestává z více protiargumentů. Bolzano zdůrazňuje, že pojmy existují, i když si jich nejsme vědomi, že k pocitu libosti lze přejít i od pojmů, včetně teoretických pojmů, a že nelze dokázat, jak tvrdil Kant, že krásno se nezakládá na objektivních pravidlech vkusu, a tudíž ani na pojmech. Tamt., § 38, str. 163–168.

⁸² Slovy Achima Vespera (*Betrachten und Unterscheiden*, str. 118): Bolzano „nalezl cestu, jak vybavit estetické vnímání kognitivitou, aniž by tato kognitivita byla ztotožnitelná s jinými kognitivními pochody“.

⁸³ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 14, str. 127: Krásný předmět je „takový [předmět], jehož pozorování je s to poskytnout všem lidem s náležitě rozvinutými poznávacími silami zalíbení, a to proto, že po postižení několika vlastností [předmětu] pro ně není ani příliš snadné, ani [jim] nezpůsobuje námahu, jako [ji způsobuje] zřetelné myšlení, vytvořit jeho pojem, jenž jim umožní uhodnout zbývající vlastnosti vnímatelné teprve při dalším pozorování, v důsledku čehož je přivede k přinejmenším temnému nazření dovednosti svých poznávacích sil“.

⁸⁴ Spojení Anschauung s atributem temný vyvolalo v sekundární literatuře opakovanou kritiku související s faktem, že Bolzano ve *Vědosloví* (*Wissenschaftslehre*,

„Je to v podstatě zalíbení v našem vlastním pozorování samém, které však přenášíme na jeho předmět, jelikož bez jeho zprostředkování by vůbec nedošlo k takovému procvičení našich sil, a to tím nutněji, že tento právě učiněný pokrok ve své zběhlosti pouze cítíme, ale nedokážeme ho přivést k zřetelnému vědomí, nedokážeme si ho představit, a tudíž o něm ani nemůžeme soudit.“⁸⁵

Bolzano pojal cítění jako zvláštní druh poznání (erkennen), poznání prostřednictvím temných představ,⁸⁶ a postavil ho proti dovednosti matematického a spekulativního poznání s jejich úsilím o jasnost a zřetelnost pojmů, vět a soudů.⁸⁷ Celkově tak spojil krásno – soud vkusu – s dvěma druhy nedemonstrativnosti (nezřetelnosti či temnosti): s temným pojmem krásného předmětu (výchozího objektu) a s obdobně temným nazřením dovednosti myslet takový pojem. Tímto krokem Bolzano vrátil do teorie krásna nejen Kantem cíleně potlačené pojmové poznání výchozího objektu, ale i tradiční atributy, jimiž byly různé druhy poznání v předkriticistní filosofii charakterizovány, byť nikoli v původním baumgartenovském uplatnění. Provedenou charakteristikou zdroje potěšení z krásna učinil z dovednosti nedemonstrativního (nezřetelného) způsobu myšlení krásného výchozího objektu, byť to nedeclaroval, druhou složku předmětu soudu vkusu vedle samotného výchozího objektu. Tato složka vystupuje v jeho teorii krásna jako protějšek Kantovy harmonie obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře.

Bolzano postavil do popředí teorie krásna dva kognitivně uchopené koncepty: pouhé pozorování a zalíbení v krásnu. Kognitivně pojal i odůvodnění intersubjektivní platnosti soudu vkusu. Toto pro něj v porovnání s pojmem krásna (krásného předmětu) podružné téma rozvíjel opět ve výslovném vztahu ke *Kritice soudnosti*. V návaznosti na Kanta hovořil v šestém paragrafu o omezeném nároku tohoto soudu na všeobecnost. Omezenou všeobecnost soudu vkusu ale na rozdíl od Kanta nevyvodil z odlišné míry platnosti reflektujícího estetického a určujícího poznávacího soudu, nýbrž ze specifického rozvinutí poznávacích sil pozorovatele.

§ 72, str. 280–281) představil Anschauung jako sebereflektující úkon skýtající nejvyšší stupeň poznání, což vylučuje jeho spojení s temností. Srv. P. Livingston, *Bolzano on Beauty*, in: *British Journal of Aesthetics*, 54, 2013, str. 269–284, zde str. 278–280. P. Rusnock – J. Šebestík, *Bernard Bolzano. His Life and Work*, Oxford – New York 2019, str. 562–564.

⁸⁵ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 10, str. 125 n.

⁸⁶ B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen*, § 39a, str. 177.

⁸⁷ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 10, str. 125.

Jen lidské bytosti s rozvinutými poznávacími silami jsou podle Bolzana s to se z krásy těšit a zároveň ji poznat.⁸⁸ Tuto možnost naproti tomu odepřel bytostem nevládnoucím takovými silami, jakož i bytostem vyšším, duchovním (ty pouze poznávají, aniž by zažily potěšení). Ve čtrnáctém paragrafu téma všeobecnosti propojil s rozhodujícím prvkem pouhého pozorování – s pojmovostí. Všeobecnou platnost odvodil od způsobu, jakým tvoříme pojem krásného předmětu. Konstatoval, že pozorování krásy výchozího objektu vyžaduje, aby nebylo zaměřeno „pouze na vztah, v němž se onen předmět nachází výlučně k naší individualitě“.⁸⁹ Překročení individuálního vztažení (tzn. nepřihlížení k prospěšnosti, užitečnosti a účelu výchozího objektu)⁹⁰ vyplývá právě už z jeho specifického pojmového uchopení:

„Neboť jestliže nás krásno těší jen proto, že jsme schopni utvořit si jeho pojem z vlastnosti, jež tam byla blíže naznačena, a jestliže toho musí být schopen stejně jako my každý jiný člověk, jehož síly se náležitě rozvinuly, pak ovšem krásna nespočívá v nějakém vztahu výlučně jen k naší individualitě.“⁹¹

Srovnání Kantova a Bolzanova pojetí Betrachtung

V Kantově a Bolzanově teorii tvoří předmět soudu vkusu dvě složky. V názoru na to, které to jsou, jaký je jejich vzájemný vztah a jaká je jejich důležitost, se už oba autoři lišili. Kantovo pojetí předmětu soudu vkusu sestávalo z radikálně upozaděného, přesto však neopominutelného výchozího objektu a z rozhodující subjektivní účelnosti svázané s harmonií obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře; Bolzanovo pojetí tvořily výchozí objekt jako krásný předmět a recepčně ukotvená dovednost ho nedemonstrativně myslet. Vztažení k této dovednosti (její uvědomění si) nazýval Bolzano nejčastěji temným nazřením (dunkle

⁸⁸ Bolzanovo podmínění krásy vzděláním vedlo Kurta Blaukopfa k výkladu jeho estetických teorií jako teorií předjímajících historický, empirický a sociologický přístup ke krásě a umění. K. Blaukopf, *Die Ästhetik Bernard Bolzanos*, str. 32–40.

⁸⁹ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 14, str. 129.

⁹⁰ Srovnej i sedmý paragraf, v němž Bolzano spojil pouhé pozorování výchozího objektu s neuspokojováním našich potřeb. Rozdíl mezi Bolzanovým a Kantovým názorem na vztah mezi pravidly a účelem zkoumal M. Stöltzner, *Zur Gegenstandskonstitution in der Ästhetik Bolzanos*, str. 238–240.

⁹¹ B. Bolzano, *O pojmu krásna*, § 14, str. 129.

Anschauung) ve smyslu nedemonstrativního cítění. Skutečnost, že Kant použil sloveso *betrachten* (jakkoli odlišným způsobem, s atributem *bloß* a bez něj) k označení našeho vztahu nejen k výchozímu objektu, ale i k harmonii obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře, zatímco Bolzano se při pojmenování vztažení k dovednosti nedemonstrativně myslet tomuto označení vyhýbal, je důležitá. Kant tímto krokem *de facto* legitimizoval subjektivní účelnost založenou na harmonii obrazotvornosti a rozvažování v jejich svobodné hře jako předmět soudu vkusu – výchozí objekt v podobě scelené neurčitě pojmovou aprehzí (pojímáním) a svobodná harmonie obrazotvornosti a rozvažování jsou v soudu vkusu pozorovány (*werden betrachtet*). Používání *Anschauung* pro označení našeho vztažení k dovednosti nedemonstrativně myslet krásný předmět jako výchozí objekt dovolilo Bolzanovi popsanou dovednost chápat jen jako zdroj potěšení z krásného předmětu. Použitím *Betrachtung* by ji vzhledem k objektovému zaměření tohoto poznávacího úkonu plně a oficiálně legitimizoval jako další složku předmětu soudu vkusu vedle krásného předmětu jako výchozího objektu. Tím by výrazně prohloubil už tak značnou subjektivizaci krásy. Prohloubení subjektivizace přitom bylo pro Bolzana nepatřičné. Byl totiž přesvědčen, že „[i] kdyby na celé zeměkouli byl jen jediný člověk či dokonce vůbec žádný... zůstalo by krásno krásným a ošklivé ošklivým“.⁹² Proto se výrazů *Betrachtung* a *betrachten* v případě vztažení k dovednosti nedemonstrativně myslet krásný předmět vystříhal.

Bolzano a Kant svázali soud vkusu (krásno) s pouhým pozorováním výchozího objektu. Každý tímto úkonem ale myslel něco jiného a každý mu přiznal odlišnou důležitost. Bernard Bolzano nemohl pro jím vyznávaný ontologický a logický realismus nikdy přijmout Kantovo vyhocené subjektivní pojetí pouhého pozorování založené na odtržení – z jeho hlediska téměř úplném – od výchozího objektu. Argumentační pronikavost a pádnost Kantovy teorie soudu vkusu, vycházející ze specifického využití dvou tradičních estetických pojmů – libosti a pozorování –, ho ale zároveň přiměly založit vlastní koncept krásna na formálním kopírování vybraných kroků Kantova inovativního postupu. Výsledkem byl pokus o pojmově kognitivní, recepčně objektivizující revizi Kantova pojetí pouhého pozorování a jeho povýšení na ústřední pojem. Bolzano tímto střízlivým postupem vrátil Kantovo krásno ze sféry určitými pojmy nsvázaného, autonomně se vzpínajícího vědomí na zem, ke zkoumání a poznávání pojmu samotného krásného předmětu (výchozího objektu).

⁹² B. Bolzano, *Über den Begriff des Schönen*, § 39a, str. 177.

Kantovu krásnu tak sice přistříhl perutě, současně však předjímal rozvoj uměnovědy a estetiky zkoumajících vlastnosti krásných předmětů a jejich recepci. Tímto zaměřením předznamenal pozdější vývoj rakouské, jakož i české estetiky a teorie umění, jež ve svých vrcholných prouděch, herbartovském formalismu a českém strukturalismu, cíleně tíhly k výrazně méně subjektivně spekulativním přístupům než Kantův, pro Bolzana téměř odpředmětněný, formalismus.

Pojmově kognitivní, recepčně objektivizující revizí *Betrachtung* se Bolzano odlišil nejen od Kanta, ale i od jeho idealistických následovníků. Ti kognitivní minimalismus Kantova *Betrachtung* na rozdíl od Bolzana nerevidovali, nýbrž cíleně rozvíjeli a nobilitovali. Friedrich Schiller v listu vévodovi von Augustenburg z 11. listopadu 1793 (poprvé publikovaném až v roce 1876) představil *Betrachtung*, odtržené od kauzální nutnosti smyslového vnímání věci, jako rozhodující prvek lidské antropogeneze, osvobozující člověka od zvířecí závislosti na přírodních podmínkách.⁹³ Arthur Schopenhauer v knize *Svět jako vůle a představa* (1819) dokonce učinil z Kantem inspirovaného „estetického způsobu pozorování“ (*ästhetische Betrachtungsweise*) specifický druh poznání věčných platónských idejí.⁹⁴ Přidáme-li k uvedeným příkladům soustavnou a různorodou práci s *Betrachtung* v předkriticistní německé estetice, s níž Bolzana spojovalo přesvědčení o kognitivním ukotvení krásna, včetně používání charakteristik jasnosti, zřetelnosti a temnosti, vytane *Betrachtung* jako pojem, na jehož proměně lze sledovat ideové zvraty německojazyčné estetiky 18. a 19. století. Dvě vzájemně spjatá, obsahově však protichůdná pojetí pouhého pozorování Immanuela Kanta a Bernarda Bolzana tvoří významnou součást tohoto pozoruhodného vývoje.

⁹³ F. Schiller, *Briefe an den Herzog Friedrich Christian von Augustenburg*, in: *týž, Werke und Briefe in zwölf Bänden*, 8, *Theoretische Schriften*, Frankfurt am Main 1992, str. 491–556, zde str. 527 n. O Schillerově pojetí *Betrachtung* pojednává W. Riedel, *Ästhetische Distanz. Auch über Sublimierungsverluste in den Literaturwissenschaften. Abschiedsvorlesung*, Würzburg 2019, str. 9–18, zde str. 12–16. Děkuji panu Carstenu Zelle za zprostředkování tohoto titulu.

⁹⁴ A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung. Vier Bücher, nebst einem Anhang, der die Kritik der Kantischen Philosophie enthält*, Leipzig 1819, str. 281 n.

ZUSAMMENFASSUNG

In der deutschen vorkritischen Ästhetik wurde der Begriff Betrachtung geprägt, um die Rezeption von Schönheit und Kunst zu beschreiben. Er wurde auch von Immanuel Kant in seiner *Kritik der Urteilskraft* (1790) und von Bernard Bolzano in seiner Abhandlung *Über den Begriff des Schönen* (1843) verwendet. Bolzano und Kant knüpften das Geschmacksurteil (Schönheit) an die bloße Betrachtung des Ausgangsobjekts. Doch jeder verstand etwas anderes unter diesem Akt, und jeder maß ihm eine andere Bedeutung bei. Die vorliegende Studie beschreibt Kants und Bolzanos Konzept der bloßen Betrachtung, vergleicht sie miteinander und zeigt, dass Bolzanos Konzept als inhaltliche Revision von Kants innovativem Verfahren verstanden werden sollte.

SUMMARY

In German pre-critical aesthetics, the term Betrachtung (contemplation) was coined to describe the reception of beauty and art. It was also used by Immanuel Kant in his *Critique of Judgment* (1790), and by Bernard Bolzano in his treatise *On the Concept of Beauty* (1843). Both Bolzano and Kant tied the judgment of taste (beauty) to the mere contemplation of the initial object. However, each of them meant something different by this act, and each accorded it a different importance. The study describes Kant's and Bolzano's conceptions of mere contemplation, compares them and shows that Bolzano's concept should be understood as a content modification of Kant's innovative procedure.